

КУКШИНОВА О. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального
та адміністративного права
(Навчально-науковий морський
гуманітарний інститут
Одеського національного
морського університету)

ЛАБІНСЬКА С. С.,
магістр
(Навчально-науковий морський
гуманітарний інститут
Одеського національного
морського університету)

УДК 331.5:656.61(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-5-1-20>

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ КРЮЇНГОВИХ КОМПАНІЙ В УКРАЇНІ

У статті на основі аналізу чинних нормативно-правових актів розглянуто особливості створення крюїнгових компаній в Україні. Досліджено стадії створення крюїнгових компаній та послідовність вчинення дій на кожній стадії. Визначено, що сьогодні діяльність крюїнгових компаній в Україні не врегульована спеціальними нормативно-правовими актами, а на законодавчому рівні немає навіть визначення понять «крюїнгова компанія» або «крюїнгова агенція», які використовуються в науковій літературі. У статті надається авторське визначення поняття «крюїнгова компанія». Зроблено висновки і висловлено пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання створення крюїнгових компаній в Україні. Проведений аналіз дає можливість визначити крюїнгову компанію як юридичну особу, яка створена в установленому законом порядку з метою одержання прибутку та отримала ліцензію на здійснення діяльності з посередництва у працевлаштуванні моряків в Україні та/або за кордоном.

Проаналізовано, що чинне законодавство не містить ніяких вимог щодо організаційно-правової форми, в якій може бути створена крюїнгова компанія. Аналіз переліку суб'єктів господарської діяльності, які мають ліцензію на здійснення діяльності з посередництва у працевлаштуванні в Україні та/або за кордоном за спеціалізацією моряків, дає підстави для висновку, що крюїнгові компанії створюються у формі приватних підприємств або товариств з обмеженою відповідальністю. Саме тому під час створення крюїнгових компаній необхідно дотримуватися законодавства, яке регламентує особливості створення приватних підприємств та товариств з обмеженою відповідальністю.

На підставі аналізу чинного законодавства та думок науковців зроблено висновки щодо стадій створення крюїнгових компаній, серед яких виділено такі: 1) організаційну, яка має на меті вчинення юридичних дій, спрямованих на заснування крюїнгової компанії (обирається організаційно-правова форма, розробляються документи, підшукується приміщення, скликаються установчі збори, формуються органи управління тощо); 2) державну реєстрацію, основною метою якої є офіційне визнання створення крюїнгової компанії. Окрім зазначених стадій, стосовно крюїнгових компаній виділено додаткову стадію – отримання ліцензії на надання послуг з посередництва у працевлаштуванні в Україні та/або за кордоном.

Ключові слова: крюїнг, крюїнгова компанія, державна реєстрація крюїнгових компаній, ліцензування діяльності крюїнгових компаній.

In the article the features of creation of crewing companies in Ukraine are considered on the basis of the analysis of current normative legal acts. The stages of creation of crewing companies and the sequence of actions at each stage are investigated. It is determined that at present the activity of the crewing companies in Ukraine is not regulated by special normative legal acts, and at the legislative level there is not even a definition of the term “crewing company” or “crewing agency” used in the scientific literature. The article provides the author’s definition of the concept of “crewing company”, as well as the conclusions and suggestions on improving the legal regulation of the creation of crewing companies in Ukraine. The analysis makes it possible to identify a crewing company as a legal entity, created for making a profit in accordance with law the procedure and licensed to operate mediation in the employment of seafarers in Ukraine and / or abroad.

It is analyzed that the current legislation does not contain any requirements regarding the legal form in which a crewing company can be established. The analysis of the list of economic entities licensed to operate in the field of employment mediation in Ukraine and / or abroad with the specialization of seafarers gives grounds to conclude that crewing companies are created in the form of private enterprises or limited liability companies. Therefore, when setting up crewing companies, it is necessary to comply with the legislation governing the peculiarities of setting up private companies and limited liability companies.

Based on the analysis of the current legislation and the opinions of scientists, it was concluded that the stages of creation of crewing companies, among which are identified: 1) organizational, with the purpose of committing legal actions aimed at establishing a crewing company: elective legal form, develop documents, search for premises, the constituent assembly is convened, the governing bodies are formed, etc.; 2) state registration, the main purpose of which is the official recognition of the creation of a crewing company. In addition to these stages, there is an additional stage in relation to the crewing companies – obtaining a license to provide employment mediation services in Ukraine and / or abroad.

Key words: *crewing, crewing company, state registration of crewing companies, licensing of crewing companies.*

Вступ. Україна є постачальником кваліфікованих спеціалістів у морській галузі як офіцерського, так і рядового складу та займає провідне місце на ринку кріюінгових послуг. Затребуваність українських моряків привела до поширення діяльності, пов’язаної з їх працевлаштуванням, яку забезпечують кріюінгові компанії для вітчизняних і зарубіжних судновласників. Слід зазначити, що правове регулювання діяльності таких компаній досить недосконале, що пояснюється, зокрема, тим, що в законодавчій базі України взагалі відсутнє поняття «кріюінгова компанія», хоча цей вид господарської діяльності дуже специфічний, оскільки пов’язаний з судноплаванням.

Згідно з інформацією Міністерства соціальної політики України станом на 1 серпня 2019 р. ліцензії на посередництво у працевлаштуванні за кордоном зі спеціалізацією «працевлаштування моряків» мали 452 суб’єкта господарської діяльності [1]. Попри існування таких суб’єктів посередництва, як кріюінгові компанії, їхня діяльність в Україні не врегульована спеціальними нормативно-правовими актами, а на законодавчому рівні немає навіть визначення понять «кріюінгова компанія» або «кріюінгова агенція», які використовуються в науковій літературі.

Слід зазначити, що питання правового регулювання кріюінгової діяльності досліджували такі вчені, як О. Балобанов, Р. Бундюк, А. Драгончук, А. Кирилук, Є. Ключова, А. Кулієв, О. Логінов, І. Продіус, О. Пташенчук, Г. Сляднева та інші. Однак питання правового регулювання порядку створення кріюінгових компаній залишилися поза межами дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз чинного законодавства, яке регламентує порядок створення крьюінгових компаній в Україні, а також надання пропозицій щодо його удосконалення.

Результати дослідження. На початку 1990-х років в Україні з'явилися перші підприємницькі фірми, які почали надавати послуги з працевлаштування моряків на судна вітчизняних та іноземних судновласників. Відтоді в Україні почали функціонувати посередницькі компанії, основним завданням яких було сприяння працевлаштуванню спеціалістів морських професій на судна вітчизняних та міжнародних судноплавних компаній. Це були крьюінгові компанії (крьюінгові агентства).

Крьюінгові компанії фактично є посередницькими структурами, які створюються на основі Господарського кодексу України від 16 січня 2003 р. (далі – ГК України) [2], Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. (далі – ЦК України) [3], законів України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» від 15 травня 2003 р. [4], «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 2 березня 2015 р. [5], «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р. [6], «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 р. [7], «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 5 квітня 2007 р. [8], «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 6 лютого 2018 р. [9], постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном» від 16 грудня 2015 р. [10].

Основні вимоги до посередництва у працевлаштуванні за кордоном закріплені у Законі України «Про зайнятість населення». Відповідно до ч. 1 ст. 1 зазначеного Закону суб'єктом господарювання, який надає послуги з посередництва у працевлаштуванні, є така особа:

– зареєстрована в установленому законом порядку юридична особа незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, яка провадить господарську діяльність, надає послуги з посередництва в працевлаштуванні в Україні та/або за кордоном відповідно до даного Закону та інших актів законодавства;

– фізична особа-підприємець, що надає послуги з посередництва у працевлаштуванні в Україні та/або за кордоном відповідно до цього Закону та інших актів законодавства.

Тобто займатися посередництвом у працевлаштуванні в Україні та/або за кордоном можуть юридичні особи та фізичні особи-підприємці, які створені та зареєстровані в установленому законом порядку.

Термін «створення», як зазначає Т.В. Свістунова, вживається у двох значеннях: по-перше, він означає весь процес (порядок) створення, який включає сукупність дій і відносин, пов'язаних зі створенням господарського товариства; по-друге, він означає сам факт створення [11, с. 109].

На думку В.І. Борисової, створення будь-якої юридичної особи приватного права – це багатостадійний процес, який закріплюється чинним законодавством і становить систему фактичних і юридичних дій засновників (учасників), тобто розроблення установчих документів, створення статутного капіталу і державних органів (перевірка дій засновників тощо) [12, с. 86].

Необхідно зазначити, що в науці існують різні підходи до виділення й формування стадій (етапів) створення. Так, Д.В. Задохайло виділяє два таких етапи створення: організацію товариства та державну реєстрацію товариства [13, с. 73–74]. В.М. Кравчук пропонує виділяти чотири стадії в процесі створення юридичної особи: 1) ініціативна, на якій відбувається обдумування мети, заради здійснення якої створюється юридична особа, формується партнерська команда, розробляється бізнес-план майбутньої підприємницької діяльності тощо; 2) організаційна, яка має на меті вчинення юридичних дій, спрямованих на заснування юридичної особи: обирається організаційно-правова форма юридичної особи, розробляються документи, підшукується приміщення, скликаються установчі збори, формуються органи управління тощо; 3) легалізаційна, основною метою якої є офіційне визнання створення юридичної особи. Легалізація здійснюється шляхом державної реєстрації. Саме

з цього моменту виникає юридична особа, що підтверджується відповідними документами; 4) постлегалізаційна, на якій зареєстрована юридична особа відкриває банківський рахунок, стає на облік у фіскальних органах, органах статистики, відділеннях Пенсійного фонду України, Фонду зайнятості, фондів соціального страхування, тобто виконує певні дії, щоб мати згоду діяти і стати повноцінним учасником господарського обігу [14, с. 224].

Розглянемо особливості створення крюїнгових компаній відповідно до законодавства України. Першою і найважливішою стадією створення юридичної особи, в тому числі крюїнгової компанії, є прийняття рішення про заснування. На цій стадії засновникам необхідно вирішити загальні питання щодо створення крюїнгової компанії – організаційно-правову форму, в якій буде створена крюїнгова компанія; найменування крюїнгової компанії; місцезнаходження крюїнгової компанії тощо.

Слід зазначити, що чинне законодавство не містить ніяких вимог щодо організаційно-правової форми, в якій може бути створена крюїнгова компанія. Щоб правильно обрати організаційно-правову форму для новоствореної юридичної особи, варто звернутися до Класифікатора організаційно-правових форм господарювання ДК 002:2004 із змінами, внесеними Наказом Міністерства економічного розвитку України від 23 лютого 2017 р. Аналіз переліку суб'єктів господарської діяльності, які мають ліцензії на здійснення діяльності з посередництва у працевлаштуванні в Україні та/або за кордоном зі спеціалізацією «моряки», дає підстави для висновку, що крюїнгові компанії створюються у формі приватних підприємств або товариств з обмеженою відповідальністю. Саме тому під час заснування крюїнгових компаній необхідно дотримуватися законодавства, яке регламентує особливості створення приватних підприємств та товариств з обмеженою відповідальністю.

Наступною стадією створення суб'єкта господарювання, в тому числі крюїнгової компанії, є державна реєстрація. Основним нормативно-правовим актом, який регулює відносини, що виникають у сфері державної реєстрації юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб-підприємців, є Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» від 15 травня 2003 р., відповідно до ст. 1 якого державна реєстрація юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб-підприємців – це офіційне визнання шляхом засвідчення державою факту створення або припинення юридичної особи, громадського формування, що не має статусу юридичної особи, засвідчення факту наявності відповідного статусу громадського об'єднання, професійної спілки, її організації або об'єднання, політичної партії, організації роботодавців, об'єднань організацій роботодавців та їхньої символіки, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, зміни відомостей, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, про юридичну особу та фізичну особу-підприємця, а також проведення інших реєстраційних дій, передбачених цим Законом.

Щоб провести державну реєстрацію крюїнгової компанії, засновникам необхідно звернутися до суб'єкта державної реєстрації та подати необхідні документи для вчинення дій щодо державної реєстрації. Згідно з шостим абз. п. 14 частини першої ст. 1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» суб'єктом державної реєстрації є виконавчі органи сільських, селищних та міських рад, Київська та Севастопольська міські, районні, районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації, нотаріуси, акредитовані суб'єкти у разі державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Відповідно до п. 1 Розділу II Порядку державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, затвердженого Наказом Міністерства юстиції від 9 лютого 2016 р. [15], державна реєстрація проводиться за заявою заявника шляхом звернення до суб'єкта державної реєстрації, нотаріуса. Заява та документи для державної реєстрації можуть подаватися у паперовій або електронній формі, крім випадків державної реєстрації змін до відомостей про юридичну особу, що

містяться в Єдиному державному реєстрі, у зв'язку із зміною керівника юридичної особи, розміру статутного (складеного) капіталу (пайового фонду) або розміру частки кожного із засновників (учасників), а також інших випадків, передбачених законами. У паперовій формі заява та документи подаються особисто заявником або за допомогою поштового відправлення. Заява про державну реєстрацію підписується заявником. У разі подання заяви для державної реєстрації поштовим відправленням справжність підпису заявника повинна бути нотаріально засвідчена. У електронній формі заява та документи подаються заявником на порталі електронних сервісів.

Згідно зі ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» для державної реєстрації створення юридичної особи, в тому числі крїїнгової компанії, подаються такі документи:

- заява про державну реєстрацію створення юридичної особи. У заяві про державну реєстрацію може бути зазначено, що крїїнгова компанія діє на підставі модельного статуту;
- заява про обрання спрощеної системи оподаткування та/або реєстраційна заява про добровільну реєстрацію як платника податку на додану вартість, та/або заява про включення до Реєстру неприбуткових установ та організацій за формами, затвердженими відповідно до законодавства (за бажанням заявника);
- примірник оригіналу (нотаріально засвідчена копія) рішення засновників про створення юридичної особи;
- установчий документ;
- документ, що підтверджує реєстрацію іноземної особи у країні її місцезнаходження (витяг із торговельного, банківського, судового реєстру тощо), у разі створення крїїнгової компанії, засновником (засновниками) якої є іноземна юридична особа.

Що стосується реєстрації юридичних осіб, то відповідно до ст. 26 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» реєстратор має 24 години для внесення запису до Єдиного державного реєстру про проведення державної реєстрації юридичної особи з дня надходження документів. Дата внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації і є датою державної реєстрації крїїнгової компанії.

Не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації державним реєстратором видається (надсилається рекомендованим листом) засновнику або уповноваженій ним особі один примірник оригіналу установчих документів з позначкою державного реєстратора про проведення державної реєстрації юридичної особи та виписка з Єдиного державного реєстру.

Необхідно зазначити, що самого факту державної реєстрації крїїнгової компанії недостатньо, щоб легально здійснювати діяльність з посередництва у працевлаштуванні за кордоном. Відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» ліцензуванню підлягає діяльність з посередництва на працевлаштування за кордоном.

Ліцензування діяльності крїїнгових компаній є одним із видів державного регулювання економіки, основною метою якого є забезпечення єдиної державної політики у цій сфері, а також захист основних економічних інтересів держави та інтересів громадян, які безпосередньо виступають споживачами послуг, що надаються суб'єктами господарювання – крїїнговими компаніями, тобто ліцензування є однією з форм забезпечення належного дотримання та використання прав і свобод громадян. Погоджуємось із думкою О.О. Балобанова та К.М. Пастушенка, які зазначають, що нормативна база в регулюванні багатьох питань ліцензування окремих видів господарської діяльності недосконала, не відповідає потребам сьогодення, ліцензійні умови провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном тільки опосередковано відповідають міжнародним стандартам [16, с. 222].

Сьогодні органом ліцензування крїїнгових компаній є Міністерство соціальної політики України. Організаційні вимоги щодо провадження ліцензіатом господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном закріплені в постанові Кабінету

Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном», до яких слід віднести такі:

- наявність приміщення (офісу), яке може бути як власне, так і орендоване;
- забезпечення місця провадження господарської діяльності оргтехнікою (комп'ютером з доступом до інтернету, принтером) і засобами телефонного зв'язку;
- мінімальна кількість працівників за окремими посадами в штаті ліцензіата повинна становити одного працівника з вищою юридичною освітою, оформленого відповідно до законодавства, а у разі відсутності в штаті ліцензіата оформленого відповідно до законодавства працівника з вищою юридичною освітою ліцензіат повинен укласти договір про юридичне обслуговування;
- зовнішньоекономічний договір має відповідати вимогам Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р. [6] та Наказу Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України «Про затвердження Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів)» від 6 вересня 2001 р. [17];
- проект трудового договору з моряком повинен відповідати всім вимогам працевлаштування моряків і містити всі істотні умови праці.

Ліцензія служить доказом діяльності крьюінгової компанії на законних підставах. Але чи дає сама ліцензія гарантії в повному обсязі щодо захисту соціальних і трудових прав клієнтів, які користуються послугами крьюінгових компаній? Необхідно звернути увагу на те, що у законодавстві України відсутня спеціальна регламентація найму та працевлаштування моряків під прапорами іноземних держав. Державний контроль та нагляд щодо такого найму та працевлаштування відбувається шляхом загальної процедури отримання ліцензії з працевлаштування громадян України за кордоном, тобто ліцензія на посередницькі послуги на працевлаштування за кордоном видається без виділення представників будь-якої професії в окрему категорію. На підставі єдиної ліцензії, що видається Міністерством соціальної політики України, здійснюють свою діяльність посередницькі організації з працевлаштування моряків. Отже, вважаємо доцільним схвалити окремі Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні в Україні та/або за кордоном моряків (крьюінгової діяльності).

Висновки. Проведений аналіз дає можливість визначити крьюінгову компанію як юридичну особу, яка створена в установленому законом порядку з метою отримання прибутку та отримала ліцензію на здійснення діяльності з посередництва у працевлаштуванні моряків в Україні та/або за кордоном.

Аналіз чинного законодавства та думок науковців дає підстави для висновку, що існують такі стадії створення крьюінгових компаній: 1) організаційна, яка має на меті вчинення юридичних дій, спрямованих на заснування крьюінгової компанії (обирається організаційно-правова форма, розробляються документи, підшукується приміщення, скликаються установчі збори, формуються органи управління тощо); 2) державна реєстрація, основною метою якої є офіційне визнання створення крьюінгової компанії. Окрім зазначених стадій, стосовно крьюінгових компаній можливо виділити додаткову стадію – отримання ліцензії на надання послуг з посередництва у працевлаштуванні в Україні та/або за кордоном.

На нашу думку, для удосконалення чинного законодавства вважаємо за необхідне створення нормативно-правової бази, яка б регламентувала питання щодо організаційно-правової форми, в якій може створюватися крьюінгова компанія, розміру статутного фонду, особливостей припинення діяльності тощо. На нашу думку, таким нормативно-правовим актом може бути Закон України «Про крьюінгові компанії».

Список використаних джерел:

1. Перелік суб'єктів господарської діяльності, які мають ліцензію з посередництва у працевлаштуванні за кордоном / Міністерство соціальної політики України : офіційний вебпортал. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/perelik-subektiv-yaki-mayut-licenziyu-z-poserednictva-u-pracevlashtuvanni-za-kordonom.html>.

2. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV (станом на 7 лютого 2019 р.) / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. (станом на 26 вересня 2019 р.) / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
4. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15 травня 2003 р. (станом на 31 січня 2019 р.) / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31–32. Ст. 263.
5. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 2 березня 2015 р. (станом на 1 липня 2019 р.) / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 23. Ст. 158.
6. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16 квітня 1991 р. (станом на 7 лютого 2019 р.) / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 29. Ст. 377.
7. Про зайнятість населення : Закон України від 5 липня 2012 р. (станом на 9 серпня 2019 р.) / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 24. Ст. 243.
8. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 5 квітня 2007 р. (станом на 3 липня 2019 р.) / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 29. Ст. 389.
9. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 6 лютого 2018 р. / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 13. Ст. 69.
10. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. (станом на 17 березня 2018 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-2015-п>.
11. Свистунова Т.В. Некоторые вопросы создания и прекращения юридических лиц. *Развитие российского права и права стран АТР в условиях конституционного реформирования* : материалы регион. науч.-практ. конф. 29 ноября 2003 г. Владивосток : ВГУЭС, 2004. С. 109–112.
12. Борисова В. До проблеми створення юридичних осіб. *Вісник академії правових наук України*. 2001. №2 (29). С. 86–87.
13. Задихайло Д.В., Кібенко О.Р., Назарова Г.В. Корпоративне управління : навчальний посібник. Харків : Еспада, 2003. 688 с.
14. Кравчук В.М. Корпоративне право : науково-практичний коментар законодавства та судової практики. Київ : Істина, 2005. 720 с.
15. Порядок державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи : Наказ Міністерства юстиції України від 9 лютого 2016 р. № 359/5. *Офіційний вісник України*. 2016. № 10. Ст. 471.
16. Балобанов О.О., Пастушенко К.М. Ліцензування круїнгових компаній як гарантія захисту трудових і соціальних прав моряків. *Lex portus*. 2018. № 3 (11). С. 219–229.
17. Про затвердження Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів) : Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 6 вересня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0833-01>.

